

DOI: 10.31866/2616-7948.1(15).2025.335342

УДК 070.1(100+477)

Журналістика як система: світова практика і українські реалії

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Євгена Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2025

У статті вперше в українському журналістикознавстві предметом дослідження стала журналістика як медіасистема в конкретиці чітко вираженого національного характеру. Простежено наслідки формування такої системи у структурі, особливостях редакційних політик, проблемно-тематичній розмаїтості змістового контенту. З'ясовані причини, через які вивчення цієї проблематики в Україні тривалий час не здійснювалися.

В основу аналізу взято поширені на Заході і фактично не толеровані в Україні «чотири теорії преси» американських дослідників у порівнянні з практикою та законодавчою базою української журналістики.

Автор приходить до висновку, що сучасна українська журналістика все ще не відповідає критеріям теорії соціальної відповідальності і фактично ще не належить до системи медіа вільних суспільств. Вона й досі, незважаючи на узаконені декларації, має ознаки напівроздержавленої, напіволігархічної, напівавторитарної — із слабо захищеним законодавчим полем, застарілою матеріально-технічною базою, системними порушеннями вироблених світовою практикою стандартів журналістики, низьким професійним рівнем багатьох безпосередніх учасників складного процесу журналістотворення.

У статті вперше запропоновано наближену до європейської авторську класифікацію української журналістики за видами та головними типологічними маркерами. Йдеться про чотири види: пресова, радійна, телевізійна, мережева (варіант — інтернет-журналістика). На ствердження такої версії автор має чотири вагомі аргументи: оптимальне наближення різних «точок зору» світової наукової думки у сфері журналістикознавства; уведення теорії української журналістики в світовий контекст; ствердження вибраної нашими попередниками в непростих суспільно-політичних умовах традицій національної журналістики; потребу захисту живого процесу національного термінотворення від реальних загроз українській мові в статусі державної — багаторічного засилля русифікації, узаконеного калькування, а нині — латинізації.

Уперше в статті обґрунтовано й низку інших типологічних характеристик української журналістики, серед яких такі: редакційна програма та проблемно-тематичне спрямування, специфіка літературних стилів, мовна ознака, приналежність до засновника та ін.

Ключові слова: медіасистема; чотири теорії преси; види журналістики; типологічні характеристики; пресова, радійна, телевізійна і мережева журналістика; традиція національного термінотворення; журналістикознавство; закон про медіа.

JOURNALISM AS A SYSTEM: WORLD PRACTICE AND UKRAINIAN REALITIES

Mykola TYMOSHYK

Doctor of Philology, Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

Yevhen Konovalets Str., 36, 01133, Kyiv, Ukraine

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

For the first time in the Ukrainian journalism studies, this article focuses on journalism as a media system in the aspect of clearly expressed national character. Consequences of the formation of such a system in structure, peculiarities of editorial policies and problem-thematic diversity of the content are traced. Reasons why this issue has not been studied in Ukraine for a long time are clarified.

The analysis grounds on the “four press theories” of American researchers, which are widespread in the West but are actually not tolerated in Ukraine, in comparison with the practice and legislative framework of the Ukrainian journalism.

The author comes to the conclusion that modern Ukrainian journalism still does not meet the criteria of the social responsibility theory, and in fact, does not yet belong to the system of free society media. Till today, even despite legalised declarations, it bears features of a semi-nationalised, semi-oligarchic, semi-authoritarian one — with a weakly protected legislative field, outdated material and technical base, systemic violations of journalism standards developed by world practice, low professional level of many direct participants in the complex process of journalism creation.

This article offers an authorial classification of Ukrainian journalism by types and main typological markers, close to the European one, for the first time. These are four types: press, radio, television, network (an alternative is Internet journalism). The author presents four weighty arguments in support of this version: optimal approximation of different “points of view” of the world scientific thought in the journalism sphere; introduction of the theory of the Ukrainian journalism into the world context; affirmation of traditions of the national journalism chosen by our predecessors in difficult socio-political conditions; necessity in protecting living processes of the national term creation from real threats to the Ukrainian language in the status of the state one — the long-term dominance of russification, legalised calque, and now — latinisation.

Additionally, for the first time, the article substantiates a number of other typological characteristics of the Ukrainian journalism, namely: editorial programme and problem-thematic direction, specifics of literary styles, linguistic feature, affiliation to the founder and others.

Keywords: media system; four theories of the press; kinds of journalism; typological characteristics; press, radio, television and network journalism; tradition of national terminology creation; journalism studies; media law.

Постановка проблеми та її актуальність

Сучасна журналістика нині переживає добу карколомних змін, які викликані досі небаченими в світовій практиці новаціями в технології й техніці виготовлення та поширення в різних формах і на різноманітних платформах інформаційного продукту. Як наслідок таких новацій — неминучість переформатування і, відповідно, осмислення дослідниками усталеного донедавна системотвірного сегменту цієї важливої суспільної інституції.

Названі новації відбуваються на фоні хвилеподібних — то стихаючих, то знову посилюючих амплітуду — категоричних сентенцій, заяв і прогнозів стосовно майбутнього класичної журналістики. До них активно задіяно чимало учасників складного ланцюга творення, поширення й побутування журналістської продукції: фахівці-практики, теоретики, попутники «бізнесових сил», професійні маніпулятори, недоброчесні піарники і навіть обивателі.

З одного боку, чуємо голосні заяви на кшталт «усе пропало». Йдеться про чергові «лякалки», що не мають під собою переконливого підґрунтя:

а) традиційні медіа (такими прийнято вважати пресу, радіо, телебачення) гинуть уже або загинуть найближчим часом;

б) і газети з журналами, і книги з телебаченням остаточно доб'є Інтернет;

в) так звана мережева павутина, яка не потребуватиме ніякого іншого матеріального самовираження, стане єдиним джерелом передавання інформації.

З іншого боку, в інформаційному просторі знаходимо цілком протилежні твердження на кшталт «нічого подібного»:

а) класична журналістика була, є і буде затребуваною;

б) саме класична журналістика, що свято дотримується вироблених національною і світовою практикою стандартів професії, спонукатиме творців інформаційного ринку працювати в законодавчому й моральному полі;

в) лише така журналістика здатна стати заборолом привнесених Інтернетом маніпуляцій, містифікацій, неперевіраних сенсацій, словесного бруду, напівправди, не дасть розбалансуватися суспільній моралі і житейським цінностям.

«Больові точки» означеної вище проблематики особливо загострено відчуються в конкретиці українських реалій. Адже посилююча різновекторність оцінок сучасного стану національної журналістики та прогнозів її розвитку призвели до появи тривожної тенденції, яка прогресує: нівеляція ціннісних критеріїв якісної, класичної, журналістики, розчинення її в теоріях і практиках різноманітних комунікацій, що до самої журналістики не мають прямого стосунку.

Ця тенденція безпосередньо зачіпає й інший важливий для майбутнього держави сегмент журналістики — і як науки, і як навчальної спеціальності. Назви навчальних курсів, тексти лекцій, методичних рекомендацій, що циркулюють у відкритій мережі, переповнені термінами й визначеннями, які часто суперечать одні одним і не відповідають нагальним потребам практичної журналістики. Така суперечливість впадає в око вже від різнополярного тлумачення студентам, які прийшли в університети здобувати фах журналістики. Йдеться зокрема про виокремлення її видів та характеристики тих складників, які формують чітку систему медіа, а ній — типологію (структуру) системи сучасних засобів масової інформації (далі — ЗМІ).

Відчуття мозаїчності, заплутаності неминуче навіюється після перегляду кіп розміщених на так званих навчальних сайтах для допомоги студентам в оволодінні журналістського фаху. Є питання й до низки статей в університетській науковій періодиці, зокрема тих, де йдеться про сучасну медійну систему, про її типологію в цілому та складники зокрема.

Звідти лавиною сунуть на не зовсім підготовленого до праці в цій системі фахівця нові терміни та характеристики, до того ж здебільше в чужоземній словесній обгортці. На додачу до традиційних означень журналістики за їхніми головними типологічними характеристиками (пресова, радійна, телевізійна) тепер додалися: мережева, інтернетна, онлайндова, ефірна, конвергентна, діджиталізаційна, нова, новітня, медієвальна, гібридна, маніпуляційна, комунікаційна, олігархічна, тоталітарна, пострадянська, кліпова й ін.

Низка нових понять з'явилася останнім часом у поєднанні із терміном медійний, що в українських реаліях став активніше заповнювати інформаційний простір. Особливо це стало відчутно після прийняття в Україні закону «Про медіа» (набрав чинності від 31 березня 2023 р.) (Верховна Рада України, 2022). Звідси до поняття онлайн-медіа додаються означення — миттєві, лінійні й нелінійні, аудіовізуальні та мультимедійні. У фаховій літературі зустрічаються й вирази, що також мають стосунок до того чи того боку журналістики: агентційна, книжкова, спортивна, економічна, жовта, бульварна, якісна, класична.

Еклектику в термінологічному накопиченні породжує ще один, внутрішньо-директивний орієнтир, за яким формуються навчальні програми в понад як 80-ти факультетах та відділеннях українських університетів, — освітній стандарт спеціальності «Журналістика» (2019). Детальний аналіз засвідчує, що він розмитий, віддалений від реальної журналістської практики, сама журналістика потонула в ньому в тенетах різноманітних соціальних комунікацій. Із цього стандарту вихолощене головне, що є стрижнем будь-якої журналістики, — текст, його призначення й побутування, вміння й навички його створювати.

Що в усьому переліченому вище розмаїті характеристик журналістики присутнє, закономірне, а що — штучне, еклектичне?

Що стосується змістового, проблемно-тематичного, а що — суто технічного, технологічного боку?

Що дотичне до моделей журналістики, а що — до її видів (різновидів)?

Що логічно припасовувати до структури різноманітних редакційних підрозділів, а що — до системи в цілому?

Спробуємо в цій статті знайти відповіді на ці запитання, виконавши попередньо три завдання.

Завдання статті

- з'ясувати місце української журналістики відповідно до прийнятої на Заході класифікації медіасистем;
- запропонувати уточнену сучасну класифікацію журналістики за видами та іншими типологічними характеристиками.

Стан розроблення проблеми

У підрадянський період розвитку української журналістики проблематика формування системи ЗМІ (її ефективності, доцільності, складників видо-типологічного ряду) на науковому рівні фактично не порушувалася. Не було для цього ні достатніх дослідницьких сил, ні передумов. Наявні на тоді в Україні два факультети журналістики піддавалися особливо пильному нагляду потужного апарату ідеологів правлячої партії. Тому далеко не рясна наукова продукція українських учених-викладачів здебільше зводилася до інтерпретації чи зроблених на місцевих прикладах доповнень до озвучених московою заідеологізованих функцій, принципів і методів роботи партійно-більшовицької, згодом — комуністичної преси. Звісно, що доступ до наукових напрацювань дослідників західної школи журналізму радянським ученим був заборонений.

Можна виділити хіба що два присутні відкриття в цій проблематиці зазначеного періоду.

1. Висновок В. Ігнатієнка (1923) в дискусії на сторінках журналу «Бібліологічні Вісті» щодо доцільності окреслювати обриси системи української преси за двома визначальними для її типологічної ідентифікації ознаками: державною і територіально-етнографічною. Осібність факту в тому, що в цензурованому Головлітом (фактично — цензурним управлінням) СРСР фаховому виданні було оприлюднене цілковито об'єктивне з наукової «точки зору», але крамольне з погляду політичної кон'юнктури твердження, що до цієї системи варто ввести «острівці, як заселили українські емігранти в Америці, на далекому Сході і в інших регіонах світу».

Отже, мова йшла про закономірну потребу розглядати цілісність явища української журналістики, як системи ЗМІ, не лише в межах встановлених московою кордонів Української РСР, але й поза межами

цієї республіки — в інших державних утворень, де організовані українці успішно творили від імені своїх громадських просвітницьких, наукових, військово-патріотичних інституцій цілу мережу періодичних друкованих органів, пізніше — радіостанцій) та видавництв.

На той час (1923 р.) такий чесний і, головне, фаховий, чин ученого був не лише сміливим, а й небезпечним. Не випадково через три роки, з початком сталінських репресій, відомий пресознавець сам спростував такий висновок (або був спонуканий зробити це) (Ігнатієнко, 1926).

Цікава деталь. Принципову для українського журналістикознавства спробу В. Ігнатієнка залучити до системи національних ЗМІ періодики всієї української діаспори через багато років, уже за часів незалежної України, ствердив і розвинув харківський учений І. Михайлин в своїй ґрунтовній (у двох частинах) «Історії української журналістики XIX століття» (Михайлин, 2003).

2. Спроба П. Федченка (1969) вперше означити в теорії радянської журналістики витоки формування системи ЗМІ в контексті її попередників. Дослідник уважав за потрібне розширити базу досліджень із буття української журналістики завдяки її живильних і засадничих у змістовому та функціональному аспектах витоків. Це явище згодом отримало в науці назву *протожурналістика*. Воно спонукало до низки спроб політично незаангажованих дослідників сміливіше й ширше залучати до безпосередніх попередників журналістики тексти й матеріали давніх українських літописів, наскельних чи надпечерних написів. А коли так, то за всім цим проглядалася також і пісенно-публіцистична творчість українських кобзарів часів козаччини.

Варто наголосити, що монографія П. Федченка (1969) «Преса та її попередники» вийшла в світ у київському академічному видавництві «Наукова думка» наприкінці 1960-х рр. Пізніше із такою темою вона б, напевне, не побачила світ. Саме в ту пору, після короткої в часі хрущовської відлиги, у підрадянській Україні починався період «закручування гайок». Прокотилася хвиля арештів передової української інтелігенції. Розгром так званих шістдесятників зачепив і найбільш ідеологічний на тоді факультет Київського університету ім. Т. Г. Шевченка — журналістики, де в 1965 р. відбувся бунт студентів-журналістів у знак протесту проти звільнення з факультету низки національно свідомих викладачів, зокібно й декана-фронтовика М. Шестопада. Приблизно о цій порі знімають із посади тодішнього першого секретаря ЦК компартії України Петра Шелеста — за з його книгу «Україна Наша Радянська». У перших літерах назви цієї книги кремлівські ідеологи побачили нагадування про ненависну москві Українську Народну Республіку, яка постала з подання Української Центральної Ради наприкінці 1917 р.

Зрозуміло відтак, чому послідовників у П. Федченка фактично не було. За розпочату ним тему про українську протожурналістику молоді

дослідники преси боялися братися. Натомість на Заході ця проблематика в ту пору була на підйомі. Так, німецький дослідник Клаус Маєр (2022) зпорушує цю тему в своєму підручнику «Журналістика». Із чотирьох історичних етапів розвитку тамтешньої преси першим він виділяє *дожурналістський*, хронологічні рамки якого — від зародження рукописання до приблизно 1600 р. (с. 78).

Важливими стали й напрацювання журналістикознавчої школи західної української еміграції. У час реальних кроків наших передових земляків відкрити після Другої світової війни катедру журналістики в Українському вільному університеті (Мюнхен) з'являються в заторкнутій темі перші публікації. З них варто виділити розвідку О.-І. Бочковського та С. Сірополка (1993) з промовистою назвою «Українська журналістика на тлі доби: історія, демократичний досвід, нові завдання».

Цю незаслужено знехтувану, на жаль, увагою сучасних дослідників із материкової України працю, можна вважати першою спробою пов'язати теоретико-практичне питання про формування системи українських ЗМІ із загальноєвропейським контекстом. І сьогодні не втратили своєї наукової цінності розділи про головні пресові агентства Західної Європи та Америки, про гарантовані державою правові норми їхньої діяльності, типологію, матеріальне забезпечення, порядок збирання, поширення звісток та вплив цих агентур на інші складники журналістики.

Близьким був до постановки цієї проблеми, але остаточно не розв'язав її за умов непростотої еміграційної дійсності, А. Животко (1946/1999) в своїй «Історії української преси». Уперше видана в Мюнхені ротаторним способом, вона й досі залишається чи не найповнішим авторитетним джерелом для сучасних українських і зарубіжних журналістикознавців.

Вище автор оглянув здійснювані в українському журналістикознавстві нерясні спроби накреслити обриси української журналістики як світової системи ЗМІ, котрій притаманні певні моделі, у центрі яких — конкретні видо-типологічні ознаки.

На противагу, зарубіжними дослідниками напрацьовано значний масив наукової літератури з цієї проблематики. У розкритті означеної теми автор користувався працями американців Фреда Зібберта (F. Siebert), Теодора Петерсона (T. Peterson) та Вілбура Шрамма (W. Schramm) (Siebert et al., 1956)., німця Класуа Майєра (Meier, 2018), англійця Брайана МакНейра (McNair, 1994), француза Іва Агнеса (Agnes, 2008), поляка Ярослава Сціслака (Ściślak, 2007) та ін.

Виклад основного матеріалу

Українська журналістика в координатах світових медіасистем

Ключовим у цьому підрозділі є поняття *система*. В науковій літературі є значна кількість його тлумачень — від залежності від галузі знань, мети дослідження, характеру зібраного емпіричного матеріалу.

Термін «система» походить із грецької мови і первинно означає сполучення, ціле, з'єднання. За Вікіпедією, це — множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою ("Система", 2023).

Які елементи формують систему журналістики?

Тут маємо справу з двома групами системотвірних елементів. Умовно їх можна згрупувати так: *технічні* та *інституційні*.

До технічних елементів належить усе, що пов'язане з налагодженим процесом виробництва журналістських текстів на конкретних матеріальних носіях, та способом поширення різножанрових матеріалів відповідно до наявних у конкретну історичну епоху можливостей науково-технічного прогресу.

До інституційних відносимо: редакційні структури з відповідними кадрами, фаховими компетентностями й посадовими обов'язками та дотичні до діяльності цих структур різноманітні державні, політичні, громадські, наглядові, бізнесові, правничі інституції. Вони розробляють відповідні закони, постанови, інші підзаконні акти з регулювання медіа і можуть бути засновниками того чи того медіа, здійснювати відповідний політичний вплив чи суспільний (державний або громадський) контроль.

Отже, ідеться про множину цілковито різних за своєю природою складників технічного, організаційного-творчого, економічного, правничого, суспільно-політичного характеру, внаслідок взаємодії яких існує журналізм як явище поступу світової цивілізації.

Як функціонує журналістика в різних формах її прояву в різних країнах?

Чому не однаковими є її завдання та функції?

Чим пояснюються відмінності в регулюванні стосунків «преса і влада»?

Як і чому політичні та соціальні структури того чи того суспільства впливають на формування окремо взятої національної структури ЗМІ?

Відповідати на ці та подібні запитання західні дослідники журналізму активніше стали на межі 40–50-х рр. XX ст., коли після перемоги над фашизмом скрізь поставала нагальна потреба не лише відбудови зруйнованої Європи, а й закладання фундаменту справедливого світового порядку. Провідну роль у цьому мала відіграти журналістика.

Оскільки світ залишався політично різнополярним, варто було розібратися в наявних медіасистемах та класифікувати їх. Адже йшлося про історичну місію та соціальну відповідальність журналістики в цілому і тих, хто в ній тоді працював. Таку ціль поставили дослідники Іллінойського університету (США). У 1956 р. там вийшла друком ґрунтовна монографія з незвично довгою назвою: «Чотири теорії преси: авторитарна, свободівська, соціально відповідальна та радянсько-комуністична

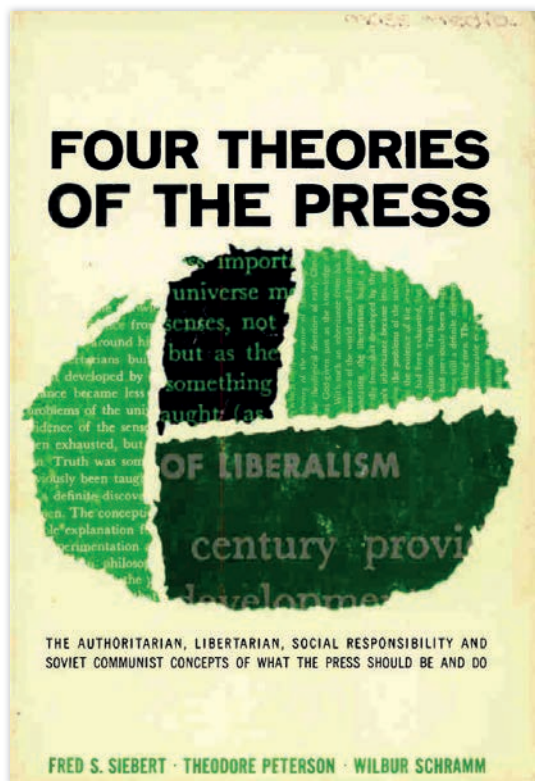

Рис. 1. Фото автора

концепції того, ким має бути преса та що вона має робити» («Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility and Soviet Communist Concepts of what the Press should be and do») (Siebert et al., 1956), обкладинку якого представлено на рис. 1.

Ця книга несподівано стала популярною не лише в Америці, а й у Західній Європі. Пізніше вона витримала кілька перевидань, а її автори отримали спеціальну відзнаку Національного товариства журналістики Америки.

Побачити відмінності між системами преси, що склалися в різних кінцях світу, автори монографії спробували крізь призму аналізу історичного розвитку самих соціальних систем, стосунків між суспільством і державою, місця і правного становища преси*. Так визначилися обриси чотирьох теорій:

1. Авторитарної (the Authoritarian theory).
2. Свободівської (the Libertarian theory).
3. Соціальної відповідальності (the Social responsibility theory).
4. Радянської комуністичної (the Soviet communist theory).

Для того, щоб виокремити місце сучасної української журналістики в міжнародній класифікації медіасистем, варто коротко викласти суть кожної з цих теорій.

Для системності й лаконічності візьмемо за основу такі складники викладу: час виникнення й теоретичне підґрунтя, головна мета, творці й виконавці, контролери, заборони й обмеження.

* в аналізі проблематики цієї статі автор користувався оригіналом американської монографії, тому переклад поняття «the libertarian theory» тут подається, згідно з українською традицією, як свободівська теорія. Утім, в українському інформаційному просторі в низці статей на цю тему подається калькована з англійської мови назва лібератіанська. Цей термін фіксує і Вікіпедія.

Авторитарна теорія

Витоки цієї теорії преси починаються від кінця XVI ст., коли винайдений видатним німцем Йоганом Гутенбергом друкарський верстат максимально заповнив усі центральні й місцеві осередки влади доби пізнього Відродження. Батьківщиною є Англія. Доти тамтешня преса використовувалася винятково в інформаційних цілях. Династія Тьюторів та Стюардів волюнтаристським способом залучає журналістику до важливих чинників влади правителя. Теоретичним підґрунтям такого акту стає постулат цілковито одноосібної влади правителя (короля) та призначуваного ним уряду (поширена на той час в Європі філософія абсолютної влади монарха). Служіння королю й державі, безумовна підтримка його дій та рішень ставали головною змістовою домінантою всіх друкованих видань. Це теза згодом «прописується» в історичній літературі та кінострічках відповідної тематики західного кінематографа.

Отже, преса ставала слугою держави як її правителя. Займатися газетно-журнальною і книговидавничою справою мали право лише ті, хто отримував спеціальні дозволи (патенти) від самого короля. Їх контролювали створені королем цензурні відомства, патентні відомства, гільдії. Критика керівного апарату правителя та всіх владних чиновників категорично заборонялася. Формами власности таких видань була приватна або державна.

Свободівська теорія

Від другої половини XVII ст. в Англії, а згодом у Франції, Німеччині, Італії та й по всій Західній Європі стверджується доба Просвітництва. Її супроводить сплеск розвитку національних держав, піднесення ролі літератури, мистецтва, знань. Це прискорило знесилення й занепад авторитарної форми правління і спричинило появу нової концепції преси, яка базується на цілковито відмінних від попередньої засадах — «філософії розуму», «вічної справедливості», «природних прав» людини.

Головною метою преси стає об'єктивне подання всіх сторін життя, критичне ставлення до неправедних дій влади, своєрідний контроль урядових структур. Посилюється також роль преси в інформуванні, навчанні, розважанні та в розвитку торгівлі товарами. Вона поступово стає для читача надійним і компетентним партнером у пошуку істини та справедливості. Засновувати і провадити пресові видання має право будь-хто, в кого є інтелектуальні й економічні спроможності.

Утвердженню свободівської теорії преси значною мірою сприяло прийняття Конгресом США в 1791 р. Першої поправки до Конституції цієї країни. Згідно з цією поправкою, усім громадянам США гарантувалися на вічні часи *чотири засадничі для особистості свободи* — *релігії, слова, преси і зборів*. Це була своєрідна революція для всієї світової журналістики.

Чи були за цієї пори заборони для преси?

Звісно, що так, але небагато. Найголовніша — не можна було підтримувати заколотів і заколотників під час війни. Всі інші обмеження стосувалися здебільшого моральних аспектів: неприпустимими на шпальтах преси вважалися клеп, фальшування фактів, непристойні вирази.

Отже, фактично впродовж понад двісті років (від другої половини XVII-го до другої половини XIX ст.) західна преса дихала вільним ринком ідей, естетикою життя й етикою людських стосунків. Істина перестала бути прерогативою влади. Контрольна функція держави в цьому питанні обмежувалася лише судами та рівнем моральних цінностей власників і творців преси. Сталося майже повне звільнення преси від урядового впливу; збільшення довіри до неї масового читача слугувало появі глибинного за змістом поняття «преса — четверта влада» (після трьох засадничих гілок влади — законодавчої, виконавчої, судової).

Теорія соціальної відповідальності

Поява цієї теорії була викликана тим, що отриманої журналістикою свободи виявилось забагато. Нею почали зловживати — і журналісти, і найголовніше, засновники, власники ЗМІ. Над завойованим від влади правом журналістики на правду, як істини останньої інстанції, нависла загроза. Істиною і правдою стали відверто торгувати. В талановито написані тексти все більше стало проникати маніпуляцій, брехні, пересмикування фактів. Редакційну політику того чи того пресового органу став диктувати грошовий мішок або впливовий політик-державник.

Теорія ця виникла на практиці преси в США на початку XX ст. Проджена результатами діяльності спеціально створеної Конгресом комісії зі свободи преси та розроблених національними і міжнародними спільнотами журналістів перших стандартів журналістики. Вони поступово уречевлювалися в низці професійних і етичних кодексів, декларацій, етичних засад, прийнятих і на міжнародному, і на національному рівнях.

Головною метою такої журналістики було все те ж правдиве й чесне інформування, вільне висловлювання думок, розважання, сприяння бізнесу, розважливе обговорення нагальних проблем спільноти у площинах дискусії.

Засновувати медіа отримали змогу і право всі, хто хоче і кому було що сказати. Преса не могла бути зосереджена в руках могутніх і грошовитих.

Контроль діяльності ЗМІ здійснюється громадськістю через створені нею інституції та розроблені етичні норми поведінки. Вимогу до соціальної відповідальності журналістики й журналіста диктувало суспільство. Контроль над пресою з боку суспільства не міг бути обмежений владними чинниками, власниками чи менеджерами-маніпуляторами.

Що заборонено оприлюднювати: подробиці приватного життя, серйозне вторгнення в приватні права та життєво важливі інтереси особистості. Неприпустимим вважалося використання журналістом свого службового становища в корисливих цілях, плагіату, наклепу, образ.

Теорія радянського тоталітаризму

Виникла на початку існування СРСР. Походить від марксистсько-ленінського вчення про пресу як про один із важливих «приводних пасів» між правлячою партією і робітничим класом (ширше — народом). Творці такої преси (редактори й літературні працівники) отримали роль «коліщаток і гвинтиків» потужного механізму, яким безроздільно керувала партія більшовиків. За цим ученням, преса в країні соціалізму має бути лише партійною. Її засновує і керує нею правляча комуністична партія. Преса інших партій і рухів не допускається. Головні завдання такої преси — агітувати, пропагувати та організовувати процес соціалістичного будівництва. Призначена така преса для всього народу.

Контроль над діяльністю радянських ЗМІ здійснювали спеціально створені при ідеологічних відділах відповідних партійних комітетів підрозділи, а цензуру видань — так звані головні літературні управління (своєрідна креатура цензурних комітетів царської росії).

За пропагандистською та організаторською функціями місцевої партійно-радянської преси стояло прагнення правлячої партії засобами друкованого слова сформувати в українських містах і селах новий тип взаємовідносин, побудований на усупільненні виробництва, ствердженні комуністичної ідеології, нехтуванні в свідомості громадян національного, особистісного, приватного, індивідуального.

Детальніше й глибше про сутність цієї теорії і практики преси можна прочитати в свіжій монографії автора цих рядків *«Тоталітарна журналістика: Доба радянізації та змосковлення України»* (Тимошик, 2024). Тут же, у конкретиці змісту, обґрунтованої американськими авторами теорії радянського тоталітаризму, варто навести з цієї книги ось цю містку цитату:

Характерною особливістю тоталітарної журналістики є подвійна мораль, подвійні стандарти, розбіжність декларованих на газетних шпальтах, радіо- та телепередачах лозунгів і закликів з реальними діями верхівки влади. У сотнях і тисячах підшивок значного масиву газет і журналів підрадянської пори — пульс того непростого часу, його пряме й криве дзеркало. З його правдою і брехнею, надіями й розчаруваннями, благородними поривами і пристосуванством, сміливо декларованою громадянською позицією і прислужництвом, втіленими й неvtіленими творчими задумами, особистими драмами творчих особистостей. (Тимошик, 2024, с. 495–496)

Незважаючи на те, що оглянуті вище чотири теорії преси були обґрунтовані майже 70 років тому, їхня актуальність досі не втратилася. Ці теорії й сьогодні є надійним орієнтиром дослідникам журналістики інших країн і континентів.

Звісно, що деякі аргументи американських колег можуть виглядати застарілими. Тому низка дослідників журналістики прагнула в різний час осучаснити попередні напрацювання наукової думки. Зокрема, з огляду на розпад наприкінці XX ст. комуністичних суспільних систем на європейському континенті висловлювалися критичні погляди щодо доцільності залишати в сучасній класифікації теорію преси радянського тоталітаризму. Втім, ознаки радянського тоталітаризму, що базувалися також на деяких постулатах німецьких та італійських нацистів, зберігаються нині в низці країн на азійському, африканському континентах — там діють осучаснені авторитарні системи. Радянська форма тоталітаризму в підходах до завдань, функцій, регламентації та контролю за діяльністю журналістів мало чим відрізняється від сучасних тоталітарних режимів.

Звернемо увагу на три спроби осучаснення «Чотирьох теорій преси», що за цей час встигли стати хрестоматійними. Наприкінці 10-х рр. XXI ст. першу таку спробу здійснив німецький професор Клаус Майєр (Meier, 2018) у підручнику «Журналістика» (“Journalistik”). Базуючись на моделі Зіберта-Петерсона-Шрамма, автор пропонує класифікувати журналістику за чотирма типами: економічно-ліберальний, соціально-відповідальний, авторитарний та тоталітарний (р. 92). До речі, через чотири роки після виходу в світ цього підручника в Мюнхені він був перевиданий в Україні в перекладі з німецької В. Клименка та В. Олійника (Маєр, 2022). Як бачимо, учений із Мюнхена вбачає ті ж чотири теорії, лише з дещо підправленим лексичним рядом («радянський тоталітаризм» замінено на «тоталітаризм загальний», а свободівська назва теорії замінена на економічно-ліберальну, що в цілому не змінює змістової суті результатів дослідження американців 1956 р.

У теорії журналістики є ще три моделі систем медіа розвинених країн Заходу:

- поляризовано-плюралістична модель (Франція, Греція, Італія, Іспанія);
- демократично-корпоративістська модель (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Данія, Швеція);
- ліберальна модель (Велика Британія, Ірландія, Канада, США).

Автори цієї моделі — американець Данієль Халлін та італієць Паоло Манчіні (Hallin & Mancini, 2004) — оприлюднили результат свого дослідження у вигляді монографії з маркою Кембриджського університету.

І насамкінець, спроба німця Роджера Блюма (Blum, 2014). Світову журналістику вчений розділяє на дві категорії: ту, що розвивається у вільних суспільствах, і та, яка діє в суспільствах закритого типу.

Для *вільних суспільств*, характерні, за Блюмом, три моделі:

- ліберальна;
- суспільна;
- клієнтська.

Для *закритих суспільств* — також три моделі:

- шокова (росія, Туреччина);
- патріотична (Іран, Єгипет);
- командна (Китай, Північна Корея).

Утім, якщо уважно прилаштуватися до логіки корекції, обґрунтованої в 1956 р. теорії світової медіасистеми сучасними західними журналістикознавцями, можна віднайти в кожній із цих спроб спільний корінь. Він криється в ось цьому поясненні авторів «Чотирьох теорій преси»:

«Від початку масової комунікації, в епоху Відродження, існувало лише дві або чотири основні теорії преси — дві чи чотири, тобто залежно від того, як їх рахувати. Ми написали про них чотири есе, але намагалися пояснити, що дві останні «теорії» є лише розвитком і модифікацією перших двох. Радянська комуністична теорія є лише розвитком значно давнішої авторитарної теорії, а те, що ми називаємо теорією соціальної відповідальності, є лише модифікацією свободівської теорії» (Siebert et al., 1956, p. 2).

На нашу думку, саме Роджер Блум (Blum, 2014) підійшов до цього осучаснення найбільш коректно й точно: свободівську теорію і теорію соціальної відповідальності він об'єднав в одну, назвавши таке об'єднання *теорією журналістики вільних суспільств*. А до двох дещо подібних теорій (авторитарної та радянської тоталітарної) дослідник підвів спільний знаменник — *теорія журналістики закритих суспільств*.

Після розгляду визнаних у світовому журналістикознавстві цих чотирьох теорій преси настала пора дати відповіді на два засадничі для цієї статті запитання:

1. Яке теоретичне підґрунтя можна застосувати для сучасної української журналістики як системи національних медіа?

2. Критеріям якої теорії преси Україна відповідає найбільше?

Із формального боку, видається цілком справедливим накласти на нашу медійну систему теорію журналістики вільних суспільств (за Блюмом), або ж теорію соціальної відповідальності (за Зібертом-Петерсоном-Штраммом). І підстави для цього твердження є вагомі. Адже прийнятий Верховною Радою України і введений у дію від березня 2023 р. давно очікуваний закон «Про медіа» покликаний був забезпечити толерований на Заході плюралізм думок та принцип безперешкодного поширення об'єктивної інформації. Для втілення твердих намірів стати частиною цивілізованої Європи в Україні нарешті створений націо-

нальний суспільний телерадіомовник. І в його діяльність, мовою закону, «забороняється втручання державних органів та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також недержавних організацій [...] з метою встановлення цензури, попереднього контролю та незаконного впливу на зміст інформації (Верховна Рада України, 2022). Серед основних завдань такого суспільного мовника — знакова теза, яку легко знайти в низці стандартів чи етичних кодексів світової журналістики: «об'єктивне, повне, своєчасне і неупереджене інформування про суспільно значущі події в Україні та за кордоном» (Верховна Рада України, 2022).

Однак із практичного боку, як свідчить практика і цього мовника, і української медіасистеми загалом, процитовані вище головні положення закону поки що пробуксовують. Як наслідок — рівень довіри українців до національних медіа продовжує падати. Цю тенденцію засвідчують, зокрема, результати соціологічних досліджень, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (грудень 2024 р.). Кількість опитаних, які довіряють українським медіа, зменшилася до 27 відсотків (у 2022 р. таких було 57 відсотків) (Крайня, 2025).

Авторська оцінка цього явища вже зафіксована в одній із передніх статей. Тут доречно навести лиш коротку, але містку витинку:

На початок третього тисячоліття українська преса, телебачення і радіо поставали перед цивілізованим Заходом як важко впізнаваний, розхристаний за вартісно-ідеологічними орієнтирами й відсталий із матеріально-технічного боку гібрид, утворений із двох моделей журналістики: залишків тоталітарно-радянської і паростків нової, із слабо вираженими національними ознаками, втім із посилюючими російськомовними акцентами та формально декларованими намірами сповідувати європейські стандарти. (Тимошик, 2021, с. 35)

Новочасна українська журналістика продовжує нести на собі зловісну печать епохи, з якої нещодавно вийшла, — тоталітарної. Втім, у цій тенденції проглядається наполегливе бажання скоріше певної частини журналістського корпусу, ніж засновників медіа, стати на шлях вільної преси Заходу відповідно до усталених у цивілізованому світі стандартів і принципів.

Після завершення запізнілого процесу роздержавлення і приватизації, яку уповноважені державою органи влади, як засвідчує практика, проводили натужно, безсистемно й непрофесійно, до ознаки новочасної української журналістики слід додати ще й такі: олігархічна, постолігархічна, залежна від «грошового мішка» власників.

Присутність «грошового мішка» як визначального критерію порядності чи продажності журналістики й досі залишається актуальною;

саме в такий спосіб власники (засновники, розпорядники) ЗМІ стабільно купували лояльність і слухняність журналістів. За тоталітарної доби таке розуміння сутності преси стосувалося справи комуністичного будівництва під проводом безроздільно пануючої впродовж десятиліть правлячої компартії, а в посттоталітарну добу — корумпованого українського істеблшменту, так званих грошовитих мішків кількох олігархів і залежних від них журналістів, як «коліщаток і гвинтиків» бізнесу власників тих «мішків».

Процес самоізоляції пресосознавства від об'єктивного осмислення трьох стовпів фаху — історії, теорії і практики журналістики — посилювався з переведенням від середини 10-х років нового тисячоліття цієї галузі науки під крило «соціальних комунікацій». Наукові пріоритети цього блоку досліджень сконцентрувалися довкола теорій соціальних комунікацій та комунікаційних технологій.

Більше того, те краще зі світового журналістикознавства, що мало прямий стосунок до теорій преси і доступ до якого ми отримали зовсім недавно, непомітно «перекочувало» до теоретиків абстрактних комунікацій і нині подається ними як засадничі постулати цієї науки. Зокрема, мова йде про розглянуті нами вище «Чотири теорії преси», які вже тепер інтерпретуються нашими дослідниками не в конкретиці журналістики, а... комунікаційних технологій. Інтернетні платформи з вивчення соціальних комунікацій переповнені файлами про «чотири типи теорії комунікації», слово в слово списані з монографії американських дослідників, яка цілковито стосується преси. Типовий приклад такої недобросовісної крадіжки чужої інтелектуальної власності — у публікації невідомого автора, яка «гуляє» в Інтернеті, і відгукується першою в пошуковому розділі «професійна майстерність», — «Які є чотири типи теорії комунікації?» (*Які є чотири типи*, 2025).

Упродовж тривалого часу вивчення історії журналістики в цілому і української зокрема здійснювалося за старою, російсько-радянською, схемою: передумови заснування того чи того часопису, склад редакції, автура, тематична палітра, художньо-технічне оформлення. Натомість поза зором дослідників залишався аналіз причин появи та побутування текстів, зумовлені засновниками видань особливості редакційної політики, вплив журналістських матеріалів не лише на пересічного читача, а й на суспільні процеси, що відбуваються внаслідок такого побутування.

Жодною гранню не осмислена на науковому рівні тема медіа як чинника комунізації, денационалізації та змосковлення українців.

Пізнання й осмислення уроків тоталітарної журналістики як складника системи тоталітарного суспільства актуалізується нині, в новочасну російсько-українську війну. Вона загострила низку питань, відповіді на які мають дати найближчим часом сучасні журналістикознавці:

- що стояло за пропагандистською та організаторською функціями партійно-радянської преси?
- якими засобами газети досягали своїх цілей у проведенні політики комуно-більшовицької влади щодо суцільної колективізації українського села, комунікації та денаціоналізації свідомості селян?
- що ставало наслідком такого масивного «промивання мізків» на рівні ментальності цілої нації?

Отже, перераховані вище аргументи не дають підстав для ствердження, що сучасна українська журналістика відповідає критеріям теорії соціальної відповідальності чи належить до вільних суспільств. На жаль, вона й досі, незважаючи на узаконені декларації, має ознаки напівроздержавленої, напіволігархічної, напівавторитарної журналістики радянського часу — із слабо захищеним законодавчим полем, застарілою матеріально-технічною базою, системними порушеннями вироблених світовою практикою стандартів журналістики, низьким професійним рівнем багатьох безпосередніх учасників складного процесу журналістикотворення.

Сучасна класифікація журналістики за видами та головними типологічними маркерами

Розібравшись у попередньому підрозділі з концепціями міжнародної класифікації медіасистем у контексті їхнього буття в конкретному історичному, національному й соціальному середовищі, варто систематизувати та класифікувати складники цієї системи за певними спільними чи відмінними ознаками. Це варто зробити ще й тому, що планета журналістики в її сучасній побудові, як бачимо з постановки проблеми на початку цієї статті, постає перед суспільним загалом складною, розмаїтою і змінюваною в процесі розвитку за її головними видо-типологічними ознаками.

Що лежить в основі такої класифікації? У чому основна суть буття в журналістиці?

На переконання автора цього дослідження, це не теорії, не технології і техніки, як може видатися не посвяченому в журналістську кухню, бо вони є похідними.

Головними в журналістській справі є Слово і Текст.

Текст писаний, мовлений голосом, показаний на картинці. Текст, що містить певну інформацію. Текст, що наповнений певним фактажем та його інтерпретацією. Завдяки можливостям комп'ютерних програм такий текст нині можна подавати в статичному чи динамічному варіантах, з використанням комбінованого, або, як тепер модно говорити, конвергентного способу.

Зазвичай слово, а відповідно і його текстовий ряд, доходить до споживача інформації в різних видах:

- уречевлене в друкованому варіанті на газетно-журнальній шпальті;
- передане на радіохвилях;
- мовлене в етері телебачення;
- відтворене в аудіо- відео- зображальному ряді на мережевій платформі.

Отже, маємо підстави для виділення першого важливого складника класифікації журналістики — за видами.

Види журналістики

У західній теорії журналістики склалася давня традиція тлумачити журналістику в конкретиці творення та поширення її продукції за трьома різновидами:

- пресова;
- радійна;
- телевізійна.

Така класифікація подається, для прикладу, в популярному у Великій Британії підручнику «Новини і журналізм у Великій Британії» (“News and Journalism in the UK”) професора Брайана МакНейра (McNair, 1994), обкладинку якого можна побачити на рис. 2 та в практичному посібнику польського автора Ярослава Сціслака (Ściślak, 2007) «Як стати журналістом».

З появою інтернету додався ще один різновид журналістики — *мережева, або інтернет-журналістика*.

Враховуючи ці зміни, зосібно і ствердження та розвій інформаційних агентств, у підручнику із журналістики для французьких студентів тамтешній дослідник Ів Агнес класифікує журналістику вже за чотирма видами:

- друкована преса;
- тележурналістика;
- радіожурналістика;
- інформаційні агенції (звідси — поняття агенційна журналістика);
- інтернет-мультимедійна журналістика (Agnes, 2008, p. 25).

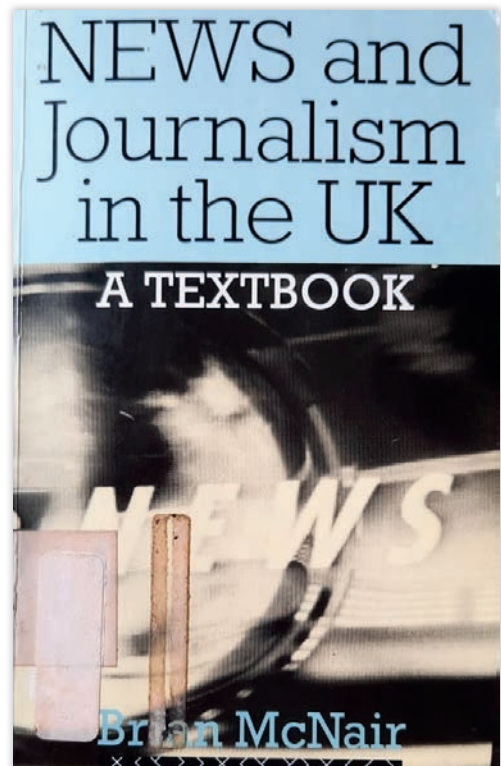

Рис. 2. Фото автора

До кожного із цих видів Агнес додає низку підвидів. Скажімо, пресо-ва журналістика у Франції розділяється за таким ранжиrom:

- національна преса загальної інформації та політики;
- місцева преса загальної інформації та політики;
- спеціалізована преса для широкої аудиторії;
- спеціалізована технічна та професійна преса;
- безкоштовна преса (Agnes, 2008, p. 18).

Перші три види журналістики (преса, радіо, телебачення) прийнято називати в західному науковому середовищі *традиційною журналістикою*, четверту (мережева або інтернетна) — *новітньою*.

Іншими словами, ідеться про традиційні та новітні медіа.

Дещо відмінною постає структура журналістики за її видами в новому законі України «Про медіа» (прийнятий наприкінці 2022, набрав чинності в березні 2023 р.). Утім, відмінною за лексичним перейменуванням одних і тих же понять, але не за суттю. Тут ідеться про:

- друковані медіа (газети та журнали);
- аудіовізуальні медіа (телевізійне мовлення, радіомовлення);
- онлайн-медіа (поширює інформацію в текстовій, аудіо-, аудіовізуальній чи іншій формі в електронному (цифровому) вигляді за допомогою мережі Інтернет на власному веб-сайті).

У цьому законі засадничим поняттям стало «медіа». Закономірно, що для уникнення різночитань передусім правниками, у розділі Х цього закону «Прикінцеві та перехідні положення» прописано, що в текстах низки інших діючих натеper законів та законодавчих актів України слова “засоби масової інформації” в усіх відмінках і числах замінюються словом “медіа”» (Верховна Рада України, 2022).

Важливо підкреслити, що це уточнення зроблене з метою всього лишень уникнення правниками різночитання в різних підзаконних актах, прийнятих раніше. Втім, журналістська практика, та й низка дослідників, у незвичний спосіб відреагувала на це нововведення — дехто сприйняв буквально за вказівку для безумовного виконання. Як у недавні-старі часи, коли редакційну політику засобів масової інформації визначали прісної пам’яті «темники»: що і як висвітлювати, які акценти розставляти, які слова і які персоналії не допускати до вживання.

Суть цієї незвичности автор цих рядків почув недавно в бесіді із журналістами чернігівського «Суспільного». Мовляв, використовувати тепер вислів «засоби масової інформації» не має сенсу, оскільки його немає в законі. Далі більше: ми, мовляв не можемо вживати в своїх перерадачах поняття «крайова влада», «крайова журналістика», бо такого... також не вживає влада.

На мій аргумент, що це широко вживається в інших краях, і не лише в Галичині, на Буковині чи Волині, а скажімо, в Житомирі, Черкасах, Вінниці, що й досі виходить у світ заснований Оленою Пчілкою в Полта-

ві журнал «Рідний Край», що про крайову журналістику вже є не одна дисертація і що цей вираз побутує як ключовий у науковому просторі, відповіді не почув.

Напрошується запитання: то хто ж такі журналісти в цьому процесі? Слухняні виконавці чи мислячі особистості?

Із сучасних українських дослідників першість у вивченні цієї теми належить професору І. Михайлину (2002). В розділі підручника «Основи журналістики» про систему засобів масової інформації він виділяє дві головні її підсистеми: друковані та електронні ЗМІ (с. 61). Втім, складники другої підсистеми, а саме електронні, далі не розкрито. І зрозуміло чому. Активне розбруньковування мережевих видань, які склали свою підгрупу, тоді лише починалося.

Заслужують на увагу серйозні наукові напрацювання щодо структури журналістики одного із знакових представників львівської наукової школи професора С. Костя (2023). У навчальному посібнику «Вступ до журналістики» дослідник докладно і ширше розглядає структуру сучасної української медіасфери за класичними типологічними ознаками (спосіб творення й поширення інформації тощо, засновник, періодичність) (Кость, 2023, с. 150–162).

Утім, видаються дискусійними, чого й сам автор не заперечує, аргументи щодо різночитань понять «структура» і «система». Вчений стверджує, що поняття «система» ЗМІ більше підходить до характеристики журналістики тоталітарної доби. А от сучасні медійні засоби він пропонує називати структурою.

Тлумачення поняття структури професором С. Костем (2006) не безспірні, бо реально вони такі нечіткі для сприйняття через низку сурядних уточнень:

Структура преси — це сукупність (система) періодичних видань, що функціонує на певних методологічних засадах й ідейно-концептуальних засадах, зумовлена життєдіяльністю держави, нації, суспільства, що відображає дійсність, що є виразником, речником національних інтересів і сприяє виконанню історичної місії того чи того народу, держави. (Кость, 2006, с. 428–429)

Відтак, структура ЗМІ — це та ж їхня система. Утім, дискусія про відмінність тлумачення понять «система» чи «структура» тут не є принциповою. Цінним і засадничим є те, що С. Кость, як і І. Михайлин, наголошують на важливій особливості формування окремо взятої системи ЗМІ: ця система має чітко виражений національний характер. Отож, формується в контексті суспільно-політичних обставин, які складаються в тій чи тій країні. Змінюється там суспільний лад — змінюється і ландшафт, характер самої медійної системи — і в структурі, і в особливостях редак-

ційних політик, і в проблемно-тематичній розмаїтості змістового контенту, і в системі контролю за діяльністю ЗМІ. Сама ж система все одно існує, незалежно від того, розвивається вона централізовано (під контролем якоїсь партії, бізнесового власника) чи контрольованих громадою суспільних інституцій (модель суспільної журналістики).

Отже, для обговорення в науковій та фаховій спільноті автором запропоновано структуру української медіасистеми за головними видами журналістики:

- пресова;
- радійна;
- телевізійна;
- мережева (варіант — інтернет-журналістика).

На захист такої версії автор має чотири вагомі аргументи:

- оптимальне наближення різних «точок зору» світової наукової думки у сфері журналістикознавства;
- уведення теорії української журналістики в світовий контекст;
- захист вибороних нашими попередниками в непростих суспільно-політичних умовах традицій національної журналістики;
- потреба захисту живого процесу національного термінотворення від реальних загроз українській мові в статусі державної — багаторічного засилля русифікації, узаконеного калькування, а нині — латинізації.

Інші типологічні характеристики

Кожен із видів журналістики увиразнюється, конкретизується завдяки низці інших ознак, що виводить нас на третій рівень характеристики системи медіа — типологічний.

Що таке типологія?

Це класифікація за суттєвими ознаками чогось цілого в основному, але відмінного в деталях, окремих гранях, напрямках.

Насамперед з'ясуємо, що є головним, незмінним у діяльності журналіста, незалежно від того, до якого виду журналістики він буде причетний як професіонал. Журналістові, надто початківцю, варто від початку навчитися чітко уявляти все це розмаїття типологічного ряду, легко розпізнавати й виокремлювати складники цієї системи.

Для чого це потрібно?

Знання типології ЗМІ дає можливості: зорієнтуватися в розмаїтості самої журналістики; знайти своє місце в ній відповідно до набутих навичок, здібностей, пріоритетів; знайти своє покликання для втілення своїх талантів чи здібностей.

Важливо також з'ясувати для себе: на що я краще здатен чи до чого маю потяг:

- викладати думки (факти) на папері чи перед мікрофоном?

- інформувати чи переконувати?
- розважати чи захоплювати?
- достеменно знати все про політику чи бізнес, мистецтво чи спорт, світське життя чи проблеми національного відродження?

Цей ряд пріоритетів можна продовжувати.

Типологія медіа виокремлюється за такими ознаками:

Періодичність виходу (випуску) в світ

Періодичність для друкованих видань означає регулярність їхнього випуску, що обумовлюється кількістю чисел чи випусків за певний проміжок часу – щоденно, щотижнево, щомісячно, щоквартально тощо. Має зростаючу нумерацію, під однією назвою в однотипному художньому оформленні видань чи виходу в ефір передач. Складниками періодичних друкованих видань є: газета, журнал, бюлетень, календар.

Якщо йдеться про радіомовлення і телебачення, то вихід в ефір певних передач також обумовлений наперед складеними графіками, яких кожна редакція прагне дотримуватися і до яких слухач чи глядач звикає. Йдеться про погодинну сітку цілодобового мовлення залежно від програмних блоків (інформаційні, розважальні, аналітичні).

А як працює принцип періодичності для мережевих видань? Це безперервне оновлення інформаційної стрічки, системне (в межах певних проміжків часу) поповнення аналітично-публіцистичних блоків.

Місце реєстрації медіа і територія поширення

Відповідно до місця реєстрації виділяємо такі медіа: загальнодержавні (всеукраїнські), крайові (в розрізі областей), місцеві (місто, район, територіальна громада), міжнародні («Financial Times» (Лондон), «New York Times» (Нью-Йорк)).

Адресність споживача (читача, глядача, слухача)

Редакція будь-якого медіа прагне мати ширше коло споживачів своєї продукції. Бо це обсяг прибутків (чи збитків), бо це наявність (чи відсутність) рекламодавця. Зрештою, це авторитет, на який завжди очікують засновники.

Аудиторія медіа зазвичай ділиться: за віковою категорією читачів (для дітей, юнацтва, пенсіонерів, широкого кола читачів); за професійними інтересами (для освітян, бібліотекарів, автомобілістів, мисливців, рибалок тощо); за статтю (жіночі, чоловічі видання); за читацькими смаками (жовта преса, бульварна преса, світське життя, мода, мистецтво, спорт).

Програма медіа та проблемно-тематичне спрямування

Передбачає пріоритети редакційної політики в темах та проблемах відповідно до редакційної політики. Йдеться чи про охоплення

всіх граней життя суспільно-політичного і громадсько-культурного поступу спільноти, чи про окремі блоки напрямів: соціальні проблеми, внутрішня і міжнародна політика, економіка, культура, наука та освіта, культура і спорт, історія, військово-патріотична проблематика тощо.

Для прикладу: домінуюча тема суспільно-політичних медіа — усі сфери життя суспільства, внутрішня та зовнішня політика держави, міжнародне життя). Це найбільш поширений сегмент засобів масової інформації.

Низка медіа від початку засновувалися як спеціалізовані. Тут провідними темами стають проблеми громадського, суспільного, світського життя, науки, культури, освіти, релігії, інших сфер життєдіяльності. Деякі спеціалізуються в розслідувальній журналістиці, яку окремі дослідники вже встигли переназвати на чужомовний лад — інвестнегативною.

Специфіка літературних стилів

Ця грань специфіки — із сфери жанрології. Вона розмаїта і передбачає професійне використання творчими співробітниками редакцій різних жанрів, що в українському журналістичному традиційно поділяються на три групи: інформаційну, аналітичну та художньо-публіцистичну. У новинарних відділах редакцій (так званих ньюз-румах) спеціалізуються на випуску лише новин. Натомість є низка відділів, де готуються передачі аналітичні, художньо-публіцистичні, розважальні.

Мовна ознака

Донедавна медійну карту України визначала значна кількість двомовних медіа. Зумовлені амбіціями окремих політиків чи груп дискусії щодо так званої неминучої в Україні двомовності, зрештою, припинилися. Цьому сприяли два чинники: російсько-українська війна та прийняття закону про державну мову. Окремі пункти з нього (зокрема, про зростаючі квоти для державної мови в ефірі) вводяться поступово і все ще стикаються з опором передусім деяких засновників ЗМІ, а то й окремих журналістів.

Приналежність до засновника

Сучасне українське законодавство щодо умов засновництва пішло далеко вперед від недавньої тоталітарної журналістики. Як відомо, донедавна, до завершення процесу роздержавлення і приватизації ЗМІ, засновником видань була лише правляча компартія, а згодом держава.

Нині в роздержавлених національних ЗМІ толеруються різні форми власності і різна варіативність засновників: акціонерна, кооперативна, приватна (один або група власників), змішана (з участю іноземного капіталу). З-поміж засновників зустрічається: трудовий колектив редакції, політична партія, офіційно зареєстрована організація чи установа

(благодійна, наукова, просвітня, культурна, релігійна, військова), приватна особа.

І насамкінець *щодо умов існування в тому чи тому суспільному середовищі*: журналістика вільного світу (громадянське суспільство); журналістика тоталітарна (комуно-більшовицька, радянська); журналістика глобальна.

Висновки

1. Осмислення формування та розвитку журналістики як системи на фоні карколомних змін у технології й техніці виготовлення та поширення медійної продукції і в контексті світової та національних практик в українському журналістикознавстві здійснюється вперше.

2. Універсальні, перевірені часом і професійно обґрунтовані американськими дослідниками «чотири теорії преси» (авторитарна, свободівська, соціальної відповідальності, радянської комуністичної) уперше накладені на українські реалії й проаналізовані крізь призму проблем становлення сучасної української медіасистеми.

3. Результати проведеного аналізу дають підстави для ствердження, що сучасна українська журналістика все ще не відповідає критеріям теорії соціальної відповідальності і фактично ще не належить до вільних суспільств. На жаль, вона й досі, незважаючи на узаконені декларації, віддзеркалює напівроздержавлену, напіволігархічну, напівавторитарну журналістику радянського періоду. У кожному випадку — із слабо захищеним законодавчим полем, застарілою матеріально-технічною базою, системними порушеннями вироблених світовою практикою стандартів журналістики, низьким професійним рівнем багатьох безпосередніх учасників складного процесу журналістикотворення.

4. У статті вперше запропоновано наближену до європейської авторську класифікацію української журналістики за видами та головними типологічними маркерами. Йдеться про чотири види: пресова, радійна, телевізійна, мережева (варіант — інтернет-журналістика). На ствердження такої версії автор має чотири вагомі аргументи: оптимальне наближення різних «точок зору» світової наукової думки у сфері журналістикознавства; уведення теорії української журналістики в світовий контекст; захист вибореної нашими попередниками в непростих суспільно-політичних умовах традицій національної журналістики; потребу захисту живого процесу національного термінотворення від реальних загроз українській мові в статусі державної — багаторічного засилля русифікації, узаконеного калькування, а нині — латинізації.

5. Уперше в цьому дослідженні обґрунтовано й низку інших типологічних характеристик української журналістики, серед яких такі: редакційна програма та проблемно-тематичне спрямування, специфіка літературних стилів, мовна ознака, приналежність до засновника й ін.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бочковський, О.-І., & Сірополько, С. (1993). *Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання)* (К. Костев & Г. Комаринський, ред.; 2-ге вид.). Український технічно-господарський інститут.
- Верховна Рада України. (2022, 13 грудня). *Про медіа* (Закон № 2849-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
- Животко, А. (1999). *Історії української преси* (М. Тимошик, упоряд.). Наша культура і наука. (Оригінальна робота опублікована 1946 р.)
- Ігнатієнко, В. (1923). Історія української преси та її вивчення. *Бібліологічні Вісти*, 3, 22–26.
- Ігнатієнко, В. (1926). *Українська преса (1816–1923): історико-бібліографічний етюд*. Державне видавництво України.
- Кость, С. (2006). *Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування)*. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Кость, С. А. (2023). *Вступ до журналістики*. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Крайня, В. (2025, 9 січня). *КМІС: Українським медіа довіряють 27% респондентів, не довіряють 42%*. Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/236875/2025-01-09-kmis-ukrainskym-media-doviryayut-27-respondentiv-ne-doviryayut-42/>
- Маєр, К. (2022). *Журналістика* (В. Іванов, ред.; В. Климченко & В. Олійник, пер.). Академія української преси; Центр вільної преси.
- Михайлин, І. Л. (2002). *Основи журналістики* (3-тє вид.). Центр учбової літератури.
- Михайлин, І. Л. (2003). *Історія української журналістики ХІХ століття*. Центр навчальної літератури.
- Система. (2023, 19 грудня). В *Вікіпедія*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0>
- Тимошик, М. (2021). Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації: до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів. *Український інформаційний простір*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877)
- Тимошик, М. (2024). *Тоталітарна журналістика. Доба радянзації та змосковлення України: за документами архівів та матеріалами преси*. Рута.
- Федченко, П. М. (1969). *Преса та її попередники: історія зародження та основні закономірності розвитку*. Наукова думка.
- Які є чотири типи теорії комунікації?* (2025). Вичерпна Інформація. <https://exi.kozak.sx.ua/maysternist/yaki-ie-chotiri-tipi-teorii-komunikacii.html>
- Agnes, Y. (2008). *Manuel de Journalisme. Ecrire pour le journal*. La Decouverte.
- Blum, R. (2014). *Lautsprecher und Widersprecher: Ein Ansatz zum Vergleich der Mediensysteme*. Herbert von Halem Verlag.
- Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.
- McNair, B. (1994). *News and Journalism in the UK*. Routledge.
- Meier, K. (2018). *Journalistik* (4th ed.). UVK.
- Ściślak, J. (2007). *Jak zostać dziennikarzem*. Astrum.
- Siebert, F. S., Peterson, T., & Schramm, W. (1956). *Four theories of the press: The authoritarian, libertarian, social responsibility, and soviet communist concepts of what the press should be and do*. University of Illinois Press.

REFERENCES

- Agnes, Y. (2008). *Manuel de Journalism. Ecrire pour le journal* [Journalism manual. Writing for the newspaper]. La Decouverte [in French].
- Blum, R. (2014). *Lautsprecher und Widersprecher: Ein Ansatz zum Vergleich der Mediensysteme* [Loudspeakers and contradictors: An approach to comparing media systems]. Herbert von Halem Verlag [in German].
- Bochkovskiy, O.-I. & Siropolko, S. (1993). *Ukrainska zhurnalistyka na tli doby (istoriia, demokratychnyi dosvid, novi zadannia)* [Ukrainian journalism against the background of the times (History, democratic experience, new tasks)] (K. Kostev & H. Komarynskyi, Eds.; 2nd ed.). Ukrainskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut [in Ukrainian].
- Fedchenko, P. M. (1969). *Presa ta yii poperednyky: Istorii zarozhzhennia ta osnovni zakonornosti rozvytku* [The press and its predecessors: The history of its origin and the main laws of development]. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press [in English].
- Ihnatiienko, V. (1923). Istorii ukrainskoi presy ta yii vyvchennia [History of the Ukrainian press and its study]. *Bibliolohichni Visty*, 3, 22–26 [in Ukrainian].
- Ihnatiienko, V. (1926). *Ukrainska presa (1816–1923): Istoryko-bibliohrafichni etiid* [Ukrainian press (1816–1923): Historical and bibliographical etude]. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Kost, S. (2006). *Zakhidnoukrainska presa pershoi polovyny XX st. u vseukrainskomu konteksti (Zasady diialnosti, periodyzatsiia, struktura, osoblyvosti funktsionuvannia)* [Western Ukrainian press of the first half of the 20th century in the all-Ukrainian context (Principles of activity, periodization, structure, features of functioning)]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Kost, S. A. (2023). *Vstup do zhurnalistyky* [Introduction to journalism]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Krainia, V. (2025, January 9). *KMIS: Ukrainskym media doviriavut 27% respondentiv, ne doviriavut 42%* [KMIS: 27% of respondents trust Ukrainian media, 42% do not trust them]. *Detektor media*. <https://detector.media/infospace/article/236875/2025-01-09-kmis-ukrainskym-media-doviryayut-27-responentiv-ne-doviryayut-42/> [in Ukrainian].
- McNair, B. (1994). *News and Journalism in the UK*. Routledge [in English].
- Meier, K. (2018). *Journalistik* [Journalism] (4th ed.). UVK [in German].
- Meier, K. (2022). *Zhurnalistyka* [Journalism] (V. Ivanov, Ed.; V. Klymchenko & V. Oliinyk, Trans.). The Academy of Ukrainian Press; Tsentr vilnoi presy [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2002). *Osnovy zhurnalistyky* [Fundamentals of journalism] (3rd ed.). Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2003). *Istorii ukrainskoi zhurnalistyky XIX stolittia* [History of Ukrainian journalism of the 19th century]. Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
- Ściślak, J. (2007). *Jak zostać dziennikarzem* [How to become a journalist]. Astrum [in Polish].
- Siebert, F. S., Peterson, T., & Schramm, W. (1956). *Four theories of the press: The authoritarian, libertarian, social responsibility, and soviet communist concepts of what the press should be and do*. University of Illinois Press [in English].
- Systema [System]. (2023, December 19). In *Wikipedia*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2021). *Yak zvilynyty zhurnalistysku osvitu z put teorii masovoi komunikatsii: Do problemy vykladannia fakhovykh dystsyplin na fakultetakh zhurnalistyky ukrainskykh universytetiv* [How to release journalist education from the hobble of mass communication theory: To the problem of teaching professional disciplines at the faculties of journalism of Ukrainian universities]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877) [in Ukrainian].

- Tymoshyk, M. (2024). *Totalitarna zhurnalistyka. Doba radianizatsii ta zmoskovlennia Ukrainy: Za dokumentamy arkhiviv ta materialamy presy* [Totalitarian journalism. The era of Sovietization and Moscowization of Ukraine: Based on archival documents and press materials]. Ruta [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, December 13). *Pro media* [On Media] (Law No. 2849-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
- Yaki ye chotyry typy teorii komunikatsii?* [What are the four types of communication theory?]. (2025). Vycherpna Informatsiia. <https://exi.kozak.cx.ua/maysternist/yakie-chotiri-tipi-teorii-komunikacii.html> [in Ukrainian].
- Zhyvotko, A. (1999). *Istorii ukrainskoi presy* [Histories of the Ukrainian press] (M. Tymoshyk, Comps.). Nasha kultura i nauka. (Original work published 1946) [in Ukrainian].

Надійшла: 14.03.2025; Прийнято: 28.05.2025;
Статтю вперше опубліковано онлайн: 18.07.2025

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.